

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАГАЛЬНОГО МОВОЗНАВСТВА

УДК 81'37

Н. О. Ковальова

СЕМАНТИЧНІ МІКРОСТРУКТУРИ, ЇХНЄ ЗНАЧЕННЯ І СПІВВІДНОСНЕ ФУНКЦІОНУВАННЯ У СКЛАДІ ОДНОСУБ'ЄКТНОГО РЕЧЕННЯ

Досліджено семантичні функції суб'єкта, предикатів та об'єкта, зумовлені значенням цих компонентів та їх взаємозв'язком. Останні скеровані на формування змістовних центрів речення – семантичних мікроструктур. Їх взаємодія дає допустову семантику речення.

Ключові слова: допустове речення, семантична мікроструктура, суб'єкт, об'єкт, предикат.

Рассматриваются семантические функции субъекта, предикатов и объекта, обусловленные значением этих компонентов и их взаимосвязью. Они направлены на формирование смысловых центров предложения – семантических микроструктур, в результате взаимодействия которых формируется уступительная семантика предложения.

Ключевые слова: уступительное предложение, семантическая микроструктура, субъект, объект, предикат.

The semantic functions of a subject, predicates and an object stipulated with the meaning of the components and their intercommunication are considered in the paper. The components are directed to formation of the meaning centres of a sentence – semantic microstructures, and as a result of their interaction, the concessive semantics of a sentence is formed.

Keywords: concessive of a sentence, semantic microstructur, subject, object, predicat.

Складний характер допустових відношень неодноразово відзначали дослідники різних мов [5; 6; 9; 10]. Вивчення допустовості на матеріалі різних функціональних стилів вимагає детального розгляду лексико-граматичних засобів її вираження – загальних і специфічних для кожного конкретного стилю. Той факт, що за наявності певної кількості мовознавчих робіт у цій галузі допустовість все ще залишається об'єктом пильної уваги лінгвістів,

© Ковальова Н. О., 2013

свідчить про те, що ця проблема вивчена ще не повністю. Останнє значною мірою мотивується тим, що допустовість, як ніяка інша категорійна величина, корелює з причиною, наслідком, умовою, виступаючи вершиною заперечення за певної умови – реалізованої чи нереалізованої. Особливою постає значущість допустовості в наукових текстах, у яких вона виступає функціонально навантаженою через постійне врахування передумов (реальних // ірреальних) реалізації певної дії, вияву стану та ін. Простеження закономірностей внутрішньореченнєвого вияву семантики допустовості та встановлення різноманітних її функціональних типів є надзвичайно важливим. У нашій статті з урахуванням досліджень допустовості іншими авторами, простежено процес формування семантичної структури і функціональних значень допустового речення на матеріалі української наукової мови.

Семантичні функції суб'єкта, предикатів та об'єкта зумовлено значенням цих компонентів та їх взаємозв'язком. Вони спрямовані на формування змістових центрів речення – семантичних мікроструктур, взаємодією яких вибудовується допустова семантика речення.

Кожен предикат завдяки своїй функціональній спрямованості на суб'єкт (і об'єкт при вираженні суб'єктно-об'єктних відношень) утворює мінімальну семантичну мікроструктуру, залежну від характеру мовленнєвої ситуації, що відображується в мікроситуації. Мовленнєва ситуація, виражена допустовою пропозицією загальном (макроситуація), – одиниця складного порядку. Вона утворюється не менш ніж із двох мікроситуацій, що певним чином співвідносяться й об'єднуються. Відповідно й семантична структура допустового речення відображає значення семантичних мікроструктур і включає в себе відношення, що формуються внаслідок їх взаємодії. Наприклад, у кожному з речень

Хоча Тойнбі й не розглядає козацтво як виключно український соціальний феномен, але він зазначає, що всі «козацькі общини», розкидані «від берегів Дону до берегів Уссурі», «походили від однієї материнської общини, козацької армії Дніпра», про яку вперше згадує писемна історія у XV ст. [11], Молода поезія, хоч і наслідує світові зразки, проте шукає власної форми виразу [4, с. 274] дві дво-членні семантичні мікроструктури відображають позамовні мікроситуації і формуються функціональною спрямованістю предикатів першого і другого порядку на характеристику загального

суб'єкта: у першому реченні – «Тойнбі», у другому – «молода поезія». Відношення, що виникають між семантичними мікроструктурами, і складають основу допустової семантики аналізованих речень.

Якщо наявні дві тричленні мікроструктури, то кожна з них будується на суб'єктно-об'єктних відношеннях. Наприклад:

Незавершені, чи, скоріше, розпочаті поеми «Наливайко», «Хмельницький», «Мазепа» хоча й зі стильового боку продовжують «Войнаровського», проте значно краще відповідають ідеологічним настановам та ідеалам українського письменства [4, с. 109].

У семантичних мікроструктурах цього речення функції предикатів спрямовані на характеристику загального суб'єкта за його відношеннями з об'єктами: «Войнаровський» і «українське письменство».

Залежно від характеристики суб'єкта предикатами першого і другого порядку за його ознаками й діями або відношеннями з об'єктом (або об'єктами) допустова семантика може формуватися і внаслідок взаємодії двочленної та тричленної мікроструктур. Наприклад:

Хоч не повне і не довершене, це видання все ж могло стати соліднішою підвалиною для вивчення його філософсько-етичної спадщини [4, с. 77].

Отже, функціональна спрямованість предикатів першого і другого порядку на характеристику суб'єкта (суб'єктів) сприяє організації в односуб'єктному допустовому реченні двох мікроструктур, що взаємодіють. Семантичним мікроструктурам, відношення яких породжують допустову семантику і включаються до семантичної структури допустового речення як її складовий елемент, властиві свої типи значень, зумовлені характером суб'єктно-предикатних або суб'єктно-предикатно-об'єктних відношень.

Аналіз співвідносних значень семантичних мікроструктур в односуб'єктному допустовому реченні дозволяє встановити в їх функціонуванні такі закономірності:

1. Якщо в другій мікроструктурі виражаються характеристики суб'єкта з боку його ознак – якісних або кваліфікативних, то перша може містити:

а) паралельну характеристику суб'єкта через неможливість використання ним названих характеристик. Наприклад: *Українська мова зі своїм вільним наголосом хоч і мала в цьому плані більші можливості, проте не зуміла скористатися ними [4, с. 42],*

Трагедії «Сава Чалий» (1838), «Переяславська ніч» (1841) хоч і базувалися на історичному матеріалі, проте не зуміли його цілковито опанувати [4, с. 103];

б) паралельну характеристику суб'єкта, яка є важливішою за попередню. Наприклад: *Існування такого середовища, хоч яке воно й малочисельне було, саме собою становило факт кардинальної ваги* [8, с. 151];

в) паралельну більш негативну характеристику суб'єкта, але в інших умовах:

Хоча ситуація з неграмотністю в Росії була ганебна, та ще гірше вона виглядала в Україні [3, с. 308];

г) якщо одночасно виражаються дві якісні або кваліфікативні характеристики суб'єкта, то одна з них може бути спрямована на порівняння з певною ознакою об'єкта або констатацію конкретного виду зв'язку з ним, а інша – виражати тривалу постійну ознаку суб'єкта:

Хоча процес утвердження феодальних відносин у Київській Русі в цілому збігався із загальноєвропейськими тенденціями, він мав і свої особливості [1, с. 55];

д) за умови вираження двох якісних або кваліфікативних ознак суб'єкта в одній мікроструктурі ознака може бути уявною, нереальною, а в іншій мікроструктурі експлікуватися реальна. Наприклад:

Всі вони, хоча й не поступалися ні в чому в своїх правах як монархи, на словах удавали великих лібералів, що перебували під впливом т. зв. французьких енциклопедистів Дені Дідро (1713–1784), Франсуа М. Вольтера (1694–1778) та дуже радикального на ті часи Жан Жака Руссо (1712–1778) [3, с. 53];

е) характеристика суб'єкта за його ознаками може бути реалізована в одній мікроструктурі статичною ознакою, а в іншій – динамічною:

Та навіть ізольовані вузькими рамками Кримського півострова, скіфи виявляють воєнну активність і не сходять з історичної арени [1, с. 18];

є) велику групу складають односуб'єктні речення із складним суб'єктом. У першій мікроструктурі таких речень складові суб'єкта характеризують як неоднорідні, а в іншій – як схожі за конкретною ознакою. Наприклад:

Мистецтво й література в Україні вісімнадцятого сторіччя вирізнялися характерними оригінальними рисами, хоч і не мали національної форми: барокова культура з природи своєї була міжнаціональною [8, с. 217];

ж) співвідношення характеристик суб'єкта може ускладнюватися суб'єктивним чинником, що виходить від самого суб'єкта у вигляді самооцінки, та об'єктивним ставленням до цієї самооцінки з боку автора інформації. Наприклад:

І хоча ця дія мала на меті розкол козацтва, намагання використати частину його сил в інтересах польської держави, все ж вона поклала початок двом важливим суспільним процесам: а) утворенню реєстрових збройних формувань; б) легітимізації козацького стану – юридичному визнанню прав, привілеїв та обов'язків козацтва як соціальної верстви [1, с. 111];

з) характеристика суб'єкта може виражатися через каузативний вплив на певний об'єкт. Причому така характеристика найчастіше передається першою мікроструктурою, а інша вміщує характеристику суб'єкта як складової об'єкта. Наприклад:

І хоча українські гуманісти були лише елітарною групою світських інтелектуалів, а їхні ідеї не мали значного поширення, все ж вони готували теоретичне підґрунтя для серйозних суспільних зрушень, вказуючи на людину як на активного суб'єкта історичного процесу [1, с. 105].

2. Друга мікроструктура при її тричленній конструкції виражає відношення суб'єкта та об'єкта один до одного. Причому, крім вираження статичних відношень, таких, як порівняння суб'єкта і об'єкта за певними ознаками, суб'єктно-об'єктні відношення можуть бути й динамічними, коли суб'єкт каузує об'єкт або об'єкт впливає на суб'єкт.

Якщо в першій мікроструктурі виражаються динамічні ознаки суб'єкта, а також каузувальний вплив суб'єкта на об'єкт, то друга мікроструктура здебільшого містить характеристику:

а) конкретної ознаки суб'єкта, усупереч якій суб'єкт має здатність впливати на об'єкт. Наприклад:

Хоча книга і розповідає про героїку смерті, все ж працює на живу пам'ять нації [11];

б) каузувального впливу суб'єкта на інший об'єкт, унаслідок чого суб'єкт характеризується за його впливом на різні об'єкти:

Але наступного року під тиском громадськості вони мусли відмінити своє рішення, правда, при цьому заборонили в ній українську мову [2, с. 530];

в) вимушеного ставлення суб'єкта до об'єкта:

Хоча він і був змушений визнати свою залежність від улусу Ногая, все ж саме цей князь приєднав до своїх володінь Закарпаття та Люблінську землю [1, с. 79];

г) відсутності певної каузувальної дії суб'єкта на об'єкт:

Хоча сарматам і не вдалося подолати родоплемінну відособленість, консолідуватися в єдиний етнос і створити подібно скіфам власну повноцінну державу, вони активно діяли на історичній арені протягом шести сторіч, залишивши сліди своєї діяльності на величезній території: у Західному Казахстані, Приураллі, Поволжі, Подонні, Калмикії, на Північному Кавказі, в Прикубанні, в степах України, в Криму, Румунії та Угорщині [1, с. 19];

д) каузувальної дії або впливу об'єкта на суб'єкт:

Хоч за розмірами суден Чорноморський козацький флот поступався турецькому, але створював йому найсильнішу конкуренцію на Чорному морі [2, с. 266];

е) негативного ставлення суб'єкта до іншого об'єкта:

Незважаючи на незадоволення умовами Переяславських статей, українське козацтво в союзі з Росією продовжило боротьбу проти шляхетської Польщі [2, с. 233];

є) кількісного складу суб'єкта:

Хоч реєстровиків було лише 6 тис., але вони спиралися на маси невизнаного урядом козацтва й пригнобленого поспільства [2, с. 179];

ж) суб'єкта з характеристикою за місцезнаходженням:

Козацтво хоч і жило на підвідомчій Польщі території, але досить часто проводило самостійну зовнішню політику [2, с. 150].

Якщо в першій мікроструктурі конкретна каузувальна дія суб'єкта на об'єкт не виражена, то в другій, як правило, наявне вираження:

а) входження об'єкта до складу суб'єкта:

Однак, хоча кіммерійці і мали своїх царів, утворити повноцінну державу їм так і не вдалося [1, с. 16];

б) каузувальної дії суб'єкта на інший об'єкт:

Зруйнувавши Поділ, Тимур-Кутлук так і не зміг захопити всього Києва, а взяв з міста вкуп і відступив [2, с. 97].

У першій і другій мікроструктурах часто виражається неоднозначне ставлення суб'єкта до одного або різних суб'єктів. Наприклад:

Проте, хоч Руссо і підкреслював, що наука і культура мало сприяли удосконаленню людського буття, все ж джерело суспільних проблем та конфліктів він вбачав у сфері суспільного розвитку, в соціальній нерівності, яку розумів передусім як нерівність майнову [12, с. 83].

У першій мікроструктурі суб'єкт інколи характеризується як субстанція, що випробовує на собі дію або вплив об'єкта. Водночас у другій мікроструктурі в таких випадках виражається:

а) характеристика суб'єкта за загальною ознакою:

Як і інші види мистецтва, живопис західноукраїнських земель зазнавав впливу художніх шкіл Австрії, Німеччини й Польщі, хоч у цілому він продовжував залишатися народним [2, с. 548];

б) уявна ознака суб'єкта:

Хоча вони й вважалися привілейованим станом, але насправді повністю залежали від польсько-магнатської верхівки, а за економічною спроможністю небагато чим відрізнялися від заможного козацтва [2, с. 214].

3. Вираження наявності і функціонування суб'єкта, обмеженого часовими, територіальними рамками або формами наявності і функціонування, не є частотним у допустовому реченні. Найчастіше такі мікроструктури поєднуються в межах односуб'єктного речення з мікроструктурами семантики ознаки або дії суб'єкта:

Хоч основні події війни відбувалися на російських землях, але зачіпали й територію України [2, с. 289].

Якщо в першій мікроструктурі виражаються різні умови функціонування складного суб'єкта, то друга може вміщувати порівняльну характеристику частин суб'єкта. Наприклад:

Перелічені аспекти відносин «керівництво-підлеглість» не можуть існувати у відриві один від одного, вони переплетені, хоча й мають відносну самотійність [7, с. 155].

Семантичні мікроструктури з описаними співвідношеннями значень, взаємодіючи одна з одною, породжують конкретні типи семантичних відношень. У процесі формування семантичних типів допустовості активізуються комбінаторні властивості предикатів. Наявність же загального суб'єкта для обох мікроструктур односуб'єктного допустового речення сприяє більш тісному

зв'язку предикатів, що, у свою чергу, викликає необхідність враховувати їх смислотвірну роль не лише для формування значень окремих мікроструктур, а й для формування семантичної структури речення загалом.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Бойко О. Д.** Історія України: посіб. / О. Д. Бойко. – К.: Академія, 1999. – 568 с.
2. **Борисенко В. Й.** Курс української історії: З найдавніших часів до ХХ століття: навч. посіб. / В. Й. Борисенко. – [2-е вид.]. – К.: Либідь, 1998. – 616 с.
3. **Верига Василь.** Нариси з історії України (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.) / В. Верига. – Львів: Світ, 1996. – 448 с.
4. **Геник-Березовська Зіна.** Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм / З. Геник-Березовська. – К.: Гелікон, 2000. – 368 с.
5. **Есенов Х. М.** Условные и уступительные придаточные предложения в современном казахском языке: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук / Х. М. Есенов. – Алма-Ата, 1961. – 23 с.
6. **Жукова Л. Т.** Предложения и словосочетания с уступительным значением в немецком литературном языке: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук / Л. Т. Жукова. – Ярославль, 1967. – 19 с.
7. **Лукашевич М. П.** Спеціальні та галузеві соціологічні теорії: навч. посіб. / М. П. Лукашевич. – К.: МАУП, 1999. – 344 с.
8. **Луцький Ю.** Між Гоголем і Шевченком / Ю. Луцький. – К.: Час, 1998. – 255 с.
9. **Намакштанская И. Е.** Семантическая структура односубъектного уступительного предложения в современном русском языке: дис. ... канд. филол. наук / И. Е. Намакштанская. – М., 1980. – 170 с.
10. **Печенкина Т. Г.** К вопросу о структурно-семантической характеристике уступительных конструкций / Т. Г. Печенкина // Филологические науки. Вопросы синтаксиса русского языка. – Тамбов: Изд-во Тамбовского ун-та, 1973. – С. 24–38.
11. **Український історичний журнал, 1998–2000.**
12. **Філософія:** навч. посіб. / [за ред. І. Ф. Надольного]. – К.: Вікар, 1999. – 624 с.

Надійшла до редколегії 24.10.2013